

„TRĂIASCĂ ROMÂNIA MARE!”: MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA – PERSPECTIVE DE GEN

Georgeta Fodor*

Lecturer, PhD., “George Emil Palade” University of Medicine,
Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, Romania,
acta.historia@umfst.ro

Abstract

“Long Live Greater Romania!”: The Great Union Day - Gender Perspectives

The present paper explored the Great Union Day which marked the union of Transylvania with Romania from a gender perspective. The Great Union Day is well approached in Romanian historiography yet less is known about women’s presence and reactions to this historical day. We have indeed the figures but they do not reveal the whole range of emotions, reactions of women thus the study focused on these aspects through the analysis of such historical records as memoires, journals, public speeches and official documents.

Keywords: *gender; Transylvania; Great Union; women reunions; national identity*

Conștie de marea însemnătate pentru soarta neamului a acestei clipe istorice, femeia română cu mândrie și demnitate așteaptă înfăptuirea

* © 2020 Published by University Press. This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

*idealului nostru național, la a cărui împlinire va conlucra din toată puterea sa*¹.

Centenarul Unirii a generat o amplă și bogată dezbateră istoriografică. Se impune poate acum un moment de sinteză și evaluare. Există o foarte generoasă producția științifică atât despre Primul Război Mondial cât și despre Marea Unire materializată, prin editarea unor colecții de documente, publicarea de monografii, studii și articole, dar și prin organizarea de manifestări științifice și culturale².

Dar momentul sintezelor impune și evidențierea unor subiecte care au fost tratate tangențial sau poate chiar marginalizate. Nu atât printr-o rea voință, ci mai degrabă prin ceea ce pare a fi încă o viziune oarecum andro-centrată asupra marilor evenimente ale istoriei naționale care tind să fie tratate încă la „masculin”. Tot ceea ce ține de sfera publică pare încă să respecte segregarea genurilor, respectând distincția public/masculin – privat/feminin. Evident, sunt și notabile excepții precum I. Bolovan și A. Ciupală, ale căror studii au adus în discuție prezența și contribuția pe care româncele au avut-o la efortul de război³.

Prea puține s-au spus despre prezența și implicarea româncelor în evenimentele din 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Evaluată din multiple perspective, Marea Adunare de la Alba Iulia rămâne încă insuficient tratată în ceea ce privește prezența femeilor.

Pornind de la aceste constatări, prezentul demers și-a propus să evidențieze prezența și rolul jucat de românce în contextul evenimentelor generate de pregătirea și desfășurarea Marii Adunări. Pornind de la premisa că „idealul Unirii” a fost al

¹ Din intervenția Eleonorie Lemeny în „Biserica și Școala”, nr. 49, 2/15 Decembrie, 1918, p. 2.

² Din vasta producție destinată subiectului menționăm: Bogdan Bucur (coord.), *Cartea de Aur a Centenarului Marii Uniri*, București, Editura Rao, 2017, Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan *et. alii* (coord.), *Construind Unirea cea Mare*, 8 volume, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018.

³ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania: familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, Alin Ciupală, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași, Editura Polirom, 2017.

tuturor românilor cum și efortul de război a fost unul comun se impunea deci a accentua și contribuția și atitudinea românelor. Această abordare permite a sublinia și faptul că marile evenimente ale istoriei românești trebuie abordate și din perspectiva de gen, înțelegând prin aceasta atât o viziune diferită a aceluiași eveniment, dar și interacțiunea dintre participanți.

De asemenea, studiul se înscrie în aria cercetărilor întreprinse deja asupra modului în care românele au fost integrate în discursul despre război și a manierei în care ele însele s-au raportat la acest conflict⁴. Totodată, el se integrează și în efortul de a reconstitui reperele fundamentale ale procesului de apariție a româncei moderne. Semnificativ de notat este și faptul că această abordare, a Marii Uniri din perspectivă feminină, va determina o mai bună înțelegere a procesului de construcție a identității de gen, dar și a identității naționale.

Abordarea subiectului a avut în vedere evidențierea prezenței și implicării românelor în trei momente esențiale: pregătirea și evenimentele premergătoare Marii Adunări cu accentuarea reacțiilor românelor vizavi de convocarea Marii Adunări și de proclamarea Unirii. Al doilea moment este cel referitor la prezența femeilor la Marea Adunare, în calitate de „organizatori” și de participanți. Iar al treilea s-a concentrat asupra identificării și evaluării impresiilor determinate de participarea la acest eveniment, atât din perspectiva românelor, cât și din perspectiva celorlalți participanți. Fiecare dintre cele trei momente, care țin de fapt de desfășurarea logică a Marii Adunări, au fost analizate și din perspectiva atitudinii românilor vizavi de prezența femeilor la această Adunare.

Principalele surse documentare pentru acest demers au fost literatura, cărțile poștale, fotografiile, Anuarele Reuniunilor de femei și mai ales articolele din presa vremii în care se regăsesc apelurile pentru Marea Adunare, dărilor de seamă precum și

⁴ Georgeta Fodor, Maria Tătar-Dan, „Our Sacrifice for the Country. War and Gender Identity in Transylvania”, în Helena da Silva, Paulo Teodoro de Matos, Jose Miguel Sardica (coord.), *War Hecatomb. International Effects on Public Health, Demography and Mentalities in the 20th Century*, Peter Lang, Bern, 2019, pp. 77-98.

descrierea evenimentelor din Alba Iulia. Studiarea presei a fost motivată și de faptul că reprezintă una dintre sursele „privilegiate” în a reda „pulsul evenimentelor”. De asemenea, au fost folosite și credenționalele emise de către Reuniunile de femei cu scopul de a evalua numărul și apartenența socială a participantelor oficiale la Marea Adunare⁵. O sursă fundamentală în cercetare a fost memorialistica, atât pentru descrierea evenimentelor, cât și pentru evaluarea impactului emoțional al momentului.

Întrebarea de cercetare care a structurat acest demers a fost următoarea: Marele Război a fost perceput de către contemporani ca fiind un eveniment masculin prin excelență, a fost și Marea Unire percepută la fel?

„Cu entuziasm spre Marea Unire/Marea Adunare a tuturor românilor”

Primul aspect abordat a fost acela al reacțiilor determinate de convocarea Marii Adunări de la Alba Iulia. De asemenea, am urmărit și implicarea activă a româncelor în pregătirea Marii Adunări. Este evident faptul că entuziasmul domină toate mărturiilor din această perioadă, în condițiile în care Marele Război a avut ca și consecință principală unirea provinciilor istorice românești, dovadă certă că efortul și sacrificiile nu au fost în zadar. Entuziasmul a fost dublat de recunoștința pentru efortul depus de către armatele române:

Ca stoluri largi de rândunele/Ce'n aer vesel se
învârtesc/Să'n cepe hora românească/Pe plaiu cel
ardelenesc!/.../ Să'nvârt eroii ce luptară,/ca niște lei și-
au birut,/Și la a noastră serbătoare/din țara mamă au
venit!⁶.

⁵ Aceste credenționale au fost studiate atât pornind de la lista din volumul 1918. *La români. Documentele Unirii*, vol. X, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. XLIV-XLIX dar și varianta digitalizată accesibilă la

http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/81945/simple-search?location=123456789%2F81945&query=credencial&rpp=10&sort_by=score&order=desc. Ultima accesare 20.11.2019

⁶ Elena din Ardeal, *Hora*, în „Unirea”, Nr. 6, 12 Ianuarie 1919, p. 2.

O reacție firească a româncelor în condițiile în care anii de război le-au găsit implicate activ pe frontul de acasă. De altfel, meritul implicării le-a fost apreciat mai ales în aceste context dominat de euforia împlinirii idealului unității. 1 Decembrie 1918 a fost deci perceput ca fiind prilejul ca acest efort să le fie recunoscut și răsplătit. Prima recunoaștere în acest sens rezidă chiar în apelul pe care Consiliul Național Român Central de la Arad la emis în 7/20 noiembrie 1918 și prin care s-a decis că fiecare Reuniune de femei avea dreptul să trimită câte două reprezentante la Marea Adunare de la Alba-Iulia. Convocatorul se adresa de fapt „națiunii române” chemată la Alba Iulia spre a-și determina „viitorul prin rezoluțiuni în conformitate cu sufletul național”⁷. Apelul nu a fost unul exclusivist adresându-se de fapt tuturor românilor dornici să decidă soarta națiunii române:

La Adunare vor lua parte câte 2 emise din partea fiecărei reuniuni femești, ... suntem convinși că afară de cei cari vor reprezenta în chipul arătat...toate păturile sociale ale națiunii noastre la această istorică adunare, unde se va hotări soarta neamului nostru poate pentru vecie, se va prezenta însuși poporul românesc⁸.

Apelul nu face deci nicio discriminare de gen. De altfel, în asemenea momente bariera de gen tinde să fie mai puțin rigidă. Apelul a fost unul general și receptarea sa una de masă. În principal, vocile româncelor s-au auzit prin intermediul reprezentantelor Reuniunilor de femei. Acestea au dat curs apelului cuprinse fără îndoială de un entuziasm fără precedent. De pildă, românele din Sibiu „s-au strâns într'un număr neobișnuit de mare...cam 500 de femei din toate păturile societății noastre românești”⁹, ca urmare a convocării făcute de către Reuniunea femeilor române, din inițiativa Emiliei Dr. Ioan Rațiu¹⁰, întâlnirea a avut loc în 12 noiembrie 1918 în sala festivă

⁷ *Convocare*, în „Unirea”, Blaj, Nr. 11-12, 27 Noiembrie, 1918, p. 1.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Adunarea femeilor române din Sibiu*, în „Biserica și Școala”, Nr. 49, 2/15 Decembrie, p. 2.

¹⁰ Emilia Dr. Rațiu (1846-1929) soția lui Ioan Rațiu. Lista participanților din Sibiu poate fi găsită la Silviu Borș, Alexiu Tatu,

a Școlii de fete. Discursurile reprezentantelor Reuniunii, precum Catinca Bârseanu sau Eleonora Lemény-Rozvány, sunt dovada clară a entuziasmului cu care româncele au reacționat la apel, dar și a sentimentelor cu care se vor îndrepta spre Alba-Iulia. Momentul a fost însă folosit și pentru a evalua, accentua și asuma în continuare implicarea lor în realizarea și împlinirea acestui ideal¹¹. Astfel,

Doamna (Catinca) Bârseanu...declară că femeia română, fiind părtașa suferințelor și luptelor din trecut, dorește și cere partea sa de muncă și de bucurie și din viitorul ce ni se zugrăvește în colori...strălucite¹².

Dorința, implicarea și azeziunea celor prezente vine de fapt să confirme rolul pe care femeile și l-au asumat, dar care le-a fost și atribuit în cadrul proiectului național. Aceasta era o revendicare sinceră, de a participa la construirea României Mari, determinată de această euforie generală, dar care se întemeia mai ales pe argumente de factură națională. Este vorba despre acea „povară a reprezentării” asumată și asociată femeilor în cadrul proiectelor naționale. Eleonora Lemény-Rozvány, care va participa în calitate de reprezentantă a Reuniunii la Marea Adunare de la Alba-Iulia, în textul-proiect de adresă destinat Marelui Sfat Național, a subliniat tocmai importanța implicării româncelor în proiectul național în calitatea lor de gardieni ai identității naționale:

În veacurile îndelungate de tristă robie femeile au păstrat și nutrit în sânul familiei flacăra divină a conștiinții naționale... Femeia română conștie de datorința sa națională și-a crescut fiii și fiicele în adâncă dragoste pentru limbă, obiceiuri și moșia strămoșească¹³.

Bogdan Andriescu (coord.), *Participanți din localități sibiene la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, Sibiu, Editura Armanis; Cluj Napoca, Editura Mega, 2015.

¹¹ Cf. Valeria Soroștineanu, *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial* în „ASTRA SABESIENSIS”, Nr. 2, 2016, pp. 54-72.

¹² *Ibidem*.

¹³ Din proiectul de adresă către Sfatul Național Român citit de către Eleonora Lemény-Rozvány, în „Biserica și Școala”, Nr. 49, 2/15 Decembrie, 1918, p. 2.

Realizarea Unirii era văzută ca moment al confirmării rolului româncelor de formatoare ale națiunii, un moment deci de recunoaștere a meritelor lor care, în calitate de mame, au păstrat și salvat națiunea. Unirea le permite să își asume meritele de a fi contribuit la materializarea actului, dar totodată e un moment care le crește încrederea în forțele proprii, dovadă în acest sens fiind, de pildă, formulele cu care se adresează, fără nicio nuanță sau sentiment de inferioritate, membrilor Consiliului Național Român Central:

Azi, cînd în sfârșit în virtutea suveranității sale naționale neamului românesc i se deschide un viitor strălucit și fericit: femeia română cu viu entuziasm sprijinește acțiunea de primenire și solidaritate a națiunii române, acțiunea menită a arăta lumii că neamul nostru e vrednic de libertate desăvârșită națională și în stare să se conducă singur pe sine¹⁴.

Încrederea în forțele proprii se măsoară și prin apelul pe care Reuniunea femeilor din Sibiu l-a pregătit pentru româncele din „toate teritoriile locuite de români”. Apelul, citit de către Eugenia Tordășianu, poartă puternic amprenta dezbatărilor de peste mai bine de o jumătate de secol, care au contribuit la conturarea stereotipului feminin: femeile își au locul (pre)stabilit în cadrul național. Totdată, apelul a fost modelat după cel general adresat națiunii de către Consiliul Național Român Central:

În trecutul furtunos al neamului nostru, femeia alături de bărbat, și-a luat cu credință neclintită și cu adevărat eroism partea sa din mulțimea durerilor și din puținele bucurii, ce ni le-a transmis ursita...La muncă dragi surori! Locul nostru mai mult ca ori cînd este lângă bărbații și copiii noștri. Să fim îngerul blîndeții și al iubirii, care le potolește mânia, trezind în ei dragostea de frate și respectul pentru bunul aproapei.
La muncă surori... Acum să începem și noi război împotriva volniciilor și pentru pacea curată dintre neamuri¹⁵.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Apelul este prezentat în același articol referitor la ședința Reuniunii și publicat în „Biserica și Școala”, Nr. 49, 2/15 Decembrie, 1918, p. 2.

Discursurile accentuează așadar meritele implicării româncelor, dar totodată ele sunt echivalentul unei declarații oficiale de asumare a implicării în efortul de unificare care avea să înceapă după actul Unirii. Putem vorbi, de fapt, de o notă dominantă chiar, înainte de Marea Adunare toți oratorii vorbesc despre importanța conștientizării faptului că greutățile abia după Unire urmau să înceapă: idealul împlinit trebuia pus în practică și aici intervenea asumarea responsabilității de către toți românii¹⁶. În discursuri putem însă sesiza și nuanțe de gen: de pildă cel al Eleonorei Lemény-Rozvány adresat membrilor Sfatului Național are un ton mai formal, accentuând solemnitatea momentului, în timp ce acela al Eugeniei Tordășianu adresat româncelor este mai orientat spre sublinierea contribuției femeilor la realizarea Unirii prin accentuarea rolurilor percepute ca „naturale” ale femeilor de soție și mamă.

„Români să plecăm cu toții la Alba-Iulia!”¹⁷:

Perioada premergătoare Adunării de la Alba Iulia este dominată, pe lângă entuziasm, de o mobilizare generală. Apelurile și dezbaterile privind necesitatea pregătirilor adunării domină și ele spațiul public. Ele sunt parte din *Frământările unui an*, după cum descria Ion Clopoțel anul 1918. Consemnările sale redau cadrul real, foarte efervescent în care s-au desfășurat aceste pregătiri. Terminologia este masculinizată atunci când redă momentele de acțiune: „fiii neamului”, „Românii din toate colțurile”, „toți” ceea ce confirmă că tot ceea ce ținea de decizii aparținea doar bărbaților:

¹⁶ Georgeta Fodor, Maria Tătar-Dan, „From the Great War to Great Romania: Gender and Nation in the Interwar Period”, în Luminița Chiorean, Cristina Nicolae, Cristian Lakó (coord.), *Humanities in the Spotlight Studies of literary criticism and discourse analysis, philosophy of culture, history, linguistics and the teaching of specialized languages*, Lambert Academic Publishing, 2019, pp. 92-101.

¹⁷ I. Clopoțel, *Frământările unui an*, Sibiu, Biroul de imprimare „Cosânzeana”, 1919, p. 62.

„Trăiască România Mare!”: Marea Adunare Națională de la Alba Iulia
– perspective de gen

toți ca un singur om, să se ridice și să-și spună cuvântul liber, bărbătește și demn...Ca toți fii neamului nostru să aibă glas, să hotărască viitorul¹⁸.

Deși deciziile sunt masculine, entuziasmul și dorința de a lua parte la acest moment pe care toți îl percep ca fiind unul istoric este comună tuturor, indiferent de gen¹⁹. Într-adevăr, manifestarea adevăratei și a entuziasmului femeilor se face mai ales în spațiul Reuniunilor, acolo vocile româncelor se fac auzite, acolo se publică apeluri și se iau poziții clare. Dar, în același timp, femeile își manifestă adevăratele, solidaritatea și entuziasmul și în spațiul public. Le vom găsi de pildă prezente la întrunirile pentru constituirea comitetelor locale. cum s-a întâmplat la Năsăud, unde membrii au fost aleși în prezența unei „mulțime mare de popor: bătrâni, bărbați, foști soldați și femei”²⁰. Toți își manifestă deschis și împreună bucuria. Româncele se manifestă folosind mijloacele și pornind de la rolurile - mai degrabă pasive - desemnate de către bărbați în cadrul proiectului național. Astfel le vedem implicate în organizarea celor necesare evenimentelor sau în festivitățile determinate de întâmpinarea delegațiilor:

la gara Crăciunel ieșise tot satul ... cu bătrâni și tineri, femei și copii, a fost o aclamare, un chiot din sute de piepturi ...Ajungând în piață se întrezăresc mii și mii de capete descoperite, în fața hotelului ... așteaptă elita publicului din Alba Iulia și jur, frumoasă cunună de dame și domnișoare²¹.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 60-61.

¹⁹ De menționat este faptul că toate asociațiile culturale românești au depus jurământul de credință față de CNRC printre care și Reuniunile de femei. Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 35.

²⁰ Adrian Onofreiu, Ioan Pinte, Cornelia Vlașin (coord.), *Anul 1918 în Județul Bistrița-Năsăud Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, p. 11.

²¹ A. Melin, *Intrarea trupelor române în Alba Iulia*, în „Alba Iulia. Organ al proclamării unității naționale”, An I, 11 Noiembrie (24 Decembrie), 1918, pp. 2-3.

Le vedem deci prezente în momente cheie, deși cu un rol secundar, astfel ele se ocupă de aspectele organizatorice precum împodobirea sălii unde urmau a fi primiți reprezentanții trupelor române:

după primire ofițerii români au fost invitați să participe la masa comună...Sala e minunat decorată, grație Reuniunii femeilor române, cu steaguri și cetină de brad...²².

Vor participa și la festivitățile care au loc cu acest prilej. Este momentul de interacțiune, moment în care prezența lor nu mai este una strict pasivă, confirmare a faptului că se schimbase ceva, ca urmare a războiului, și nu le mai vedem doar în rol de amfitrioane căci participanții recunosc public meritele româncelor. De pildă, cu prilejul acestei primiri festive, reprezentantele femeilor prezente în săli ca și invitați, având două mese rezervate, vor fi elogiate de către oratori. Fără îndoială, prezența lor la acest eveniment, nu implica neapărat și o recunoaștere a unei egalități de gen, dar însăși prezența lor, chiar și așa pasivă, le-a impus oratorilor o adaptare a discursului. De pildă, protopopul Clujului Dr. Elie Dăianu elogia româncele mai ales pentru implicarea lor în păstrarea identității naționale:

...păstrăm ca o taină sfântă conștiința noastră romană, idea noastră regina. Acele care au ajutat această susținere au fost femeile române. Ele au susținut ca niște vestale focul sacru: ideea romană și civilizația latină²³.

În același spirit vor fi și cuvintele adresate de către colonelul Constantin Jipa:

când am intrat în Ardeal...credeam că n'o să mai dăm de ardeleni. Dar însuflețirea pe care am găsit-o începând dela un mic sătușor, ne-a arătat cine sunt ardelenii. Pretutindeni în fruntea entuziasmului am întâlnit femeia română²⁴.

²² *Ibidem*, p 3.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

Aceste manifestări de recunoștință trebuie încadrate în contextul general dominant. Atmosfera de euforie care domina Alba Iulia a fost una generală, molipsitoare. Aceasta este atmosfera în care participanții la Adunare, în general și reprezentantele Reuniunilor de femei, în particular, au intrat în Alba Iulia pentru a participa la Marea Adunare din „măreța zi, înălțătoarea zi de 1 Decembrie”²⁵. Zi care

precum steaua de la Vicleim a adus lumii mântuire, astfel razele luminoase ale zilei noastre de sfânt praznic de la Alba Iulia vor fi salvarea noastră. Grăbi-vor vlădicii cu crucea în frunte...Grăbi-vor luptătorii vajnici ai luptelor...grăbi-vor țăranii harnici..., grăb-va floarea mândră a tineretului nostru...grăbi-vor femeile și fecioarele române, mamele, soțiile, surorile și logodnicile acelor, care azi, în numele poporului românesc vor rosti în fața lumii Credeul vremurilor noi ale unității noastre naționale... Din jalea voastră femei române, din zbuciumul sufletelor și inimelor voastre a răsărit minunea mântuirii noastre ... ca un singur om, întreg românismul ... 100000 de oameni s’au adunat... pentru ca să spună lumii întregi că vreau România Mare...²⁶.

1000000 înseamnă români și românce, toți cei care se defineau prin limbă, port, tradiții și dorință de libertate. Pluralul, de această dată, nu poartă amprenta masculinității, deși după maniera de derulare a momentelor Adunării distincția pe gen va fi prezentă, și uneori chiar și sancționată. Dincolo de nuanțe, și după cum am afirmat anterior, entuziasmul și adeziunea sunt generale. Intensitatea este trăită evident la cote diferite, profunzimea mesajului este diferită, ținând cont de locul și rolul pe care fiecare l-a jucat în cadrul evenimentelor. Dacă este să ierarhizăm implicarea și receptarea mesajului din partea româncelor, în vârful ierarhiei le vom așeza pe reprezentantele Reuniunilor de femei participante în calitate oficială la această Adunare. Conform punctului 5 din convocare, fiecare Reuniune a putut trimite câte două reprezentante. Datorită

²⁵ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 70.

²⁶ „Salutul femeilor române”, Țara Hațegului, 1918 apud Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 189.

credenționalelor putem reconstitui participarea femeilor la Marea Adunare. Textul, formal, al credenționalelor reflectă importanța rolului delegat și asumat de românce în cadrul Adunării:

...sus numiții delegați sunt prin aceasta autorizați a lua parte cu vot decisiv la Adunarea Națională română convocată de Marele Sfat al națiunii române...și să contribuie cu votul lor la deciderea asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria, Bănatul Timișoarei²⁷.

Dar solidaritatea și entuziasmul le-au dominat de fapt și pe celelalte femei care nu au ajuns la Alba Iulia. Acestea s-au putut exprima de pildă prin intermediul hotărârilor de adeziune trimise la Alba din partea comunităților locale²⁸. Aceste liste de adeziune confirmă descrierea lui I. Bordea:

Praznice se făceau în toate satele. Codrii răsunau de cântece de veselie, câmpiile păreau că au îmbrăcat haina de sărbătoare ... copiii alergau în toate părțile, strigând, "Trăiască România Mare". Țăranii și intelectualii se salutau cu aceste trei cuvinte, fetele și femeile făceau la fel²⁹.

Este evident faptul că cele mai numeroase informații despre femeile participante provin de la cele care au luat parte la Alba Iulia. Pornind de la aceste mărturii, deși unele indirecte, vom încerca să reconstituim Marea Unire din perspectiva femeilor.

²⁷ Credenționalul Reuniunii de femei din Câmpuri Surduc, 14/27 noiembrie, 1918 disponibil la Biblioteca Digitală BCU Cluj. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia – Alegerea delegaților. <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/83580>

²⁸ Silviu Borș, Alexiu Tatu, Bogdan Andriescu (coord.), *op. cit.* Hotărârea de Unire în formula tipizată este însoțită de o listă cu semnături și printre ele se regăsesc și cele ale unor femei.

²⁹ Dr. I. Bordea, *op. cit.*, p. 24.

Românele la Marea Adunare: „Vin frunțașii neamului”³⁰

Românele au fost prezente la Alba Iulia fie ca delegate din partea asociațiilor și reuniunilor de femei, fie ca și participante voluntare, alături de alți membri ai comunităților locale, dornici să participe la Adunare încurajați de apelul făcut de către membrii CNRC adresat tuturor românilor cu scopul de a conferi cât mai multă legitimitate deciziei de unire. Faptul este, de altfel, confirmat și de către I. Clopoșel care nota în *Frământările unui an* astfel:

Și pentru ca întreagă lumea să știe ce vrem și să nu se facă nimic ceea ce ar fi în contradicție cu interesele obștești, și ca să treacă pe umerii tuturor răspunderea, trebuie să fie de față Români din toate colțurile teritoriului locuit de români³¹.

Referitor la participarea femeilor sursele principale rămân credenționalele, documentele care cuprind numele delegaților oficiali. Responsabilitatea delegaților urma să fie aceea de a contribui „cu votul lor la deciderea asupra sorții viitoare a neamului românesc”³². Conform datelor extrase din aceste credenționale avem așadar un număr de 38 de Reuniuni de femei care și-au trimis reprezentanți la Alba Iulia la care mai adăugăm și reprezentanții, de ambele sexe, care au făcut parte din delegația unor instituții de învățământ, cum este cazul Liviei Coroianu, care a reprezentat Preparandia diecezană greco-catolică de fete din Gherla³³ sau Camil Selăgian, directorul școlii

³⁰ Z. Sandu, *Măreța adunare de la Alba-Iulia unde s'a hotărât unirea Ardealului, Bănătuului; Crișanei și Maramurășului cu România-mamă*, Săliște, Librăria Săteanului, 1919, p. 13.

³¹ I. Clopoșel, *op.cit.*, p. 62.

³² Credențional, Câmpuri-Surduc, 14/27 noiembrie, 1918. Disponibil la Biblioteca Digitală BCU Cluj. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia – Alegerea delegaților.

<http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/83580>

³³ Credențional Preparandia diecezană greco-catolică de fete din Gherla. Disponibil la Biblioteca Digitală BCU Cluj. Marea Adunare

civile greco-catolice de fete din Beiuș etc. De asemenea, femeii s-au regăsit și în delegațiile trimise de către Reuniunea de înmormântare din Micești, în persoana Anei Totoian³⁴ precum și din partea studentelor române în delegația universitarilor români din Budapesta³⁵. Se remarcă astfel că unele dintre aceste asociații au ales să trimită reprezentanți bărbați. Să fie, din acest punct de vedere, poate vorba despre o percepție diferențiată pe gen? În sensul că fiind vorba despre o întrunire publică/politică femeile au considerat că este mai indicat să trimită reprezentanți bărbați aleși dintre personalitățile marcante ale comunității. De asemenea, un număr de șapte organizații au optat pentru formula unor delegații mixte, probabil tot sub influența stereotipurilor de gen. De asemenea, au fost situații în care cele alese au participat la Marea Adunare însoțindu-i pe soții lor, aleși la rândul lor ca delegați din partea comunității. Astfel a fost de pildă cazul Sabinei Dr. Borza, delegată din partea Reuniunii femeilor române din Abrud și Alexandru Dr. Borza, delegat din partea cercului electoral Abrud; Mariei Onișor, delegată din partea Reuniunii de binefacere a femeilor române din Bistrița, căsătorită cu Victor Onișor, delegat din partea cercului electorală Năsăud; Eugenia Cicio Pop, delegată din partea Reuniunii femeilor din Arad, soția lui Ștefan Cicio Pop etc. Faptul apare oarecum firesc în condițiile în care reuniunile de femei au fost în general coordonate de către femei aparținând de fapt elitei intelectuale românești. Cu atât mai mult adevărată și implicarea lor în toate momentele esențiale ale procesului de proclamare a Unirii a fost una activă în condițiile în care partenerii lor de viață s-au aflat în prima linie a acestui proces.

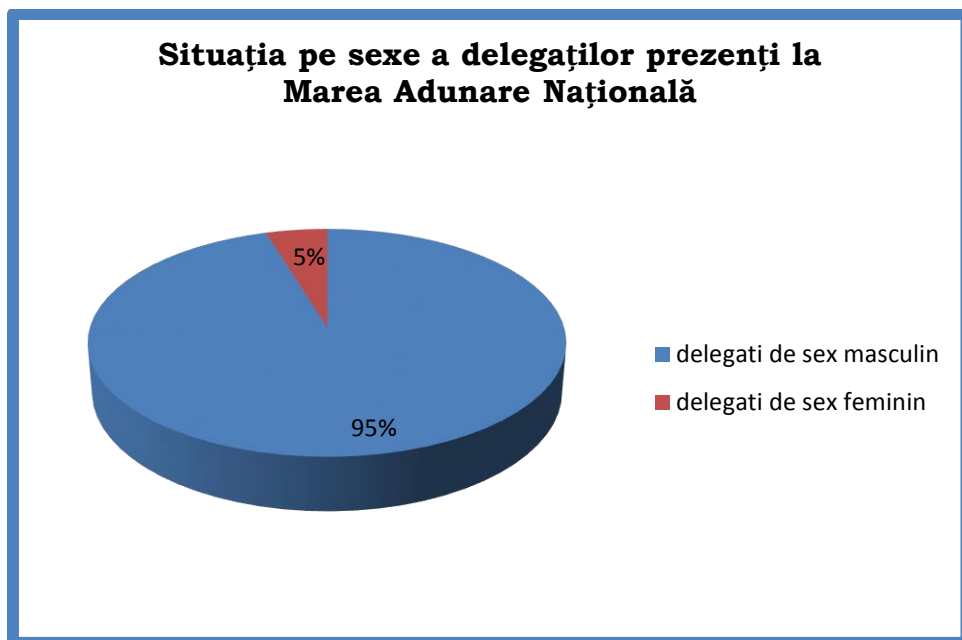
Națională de la Alba Iulia – Alegerea delegaților.
<http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/84075>

³⁴ Credențional Micești, la 30 Novembre 1918. Reuniunea de înmormântare din Micești, Disponibil la Biblioteca Digitală BCU Cluj. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia – Alegerea delegaților.
<http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/83800>

³⁵ Credențional Budapesta, 12/25 nov. 1918. Studențimea universitară română. Delegați: Eugen Savu, Sabin Manuilă, Veturia Leucuția Disponibil la Disponibil la Biblioteca Digitală BCU Cluj. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia – Alegerea delegaților.
<http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/83212>

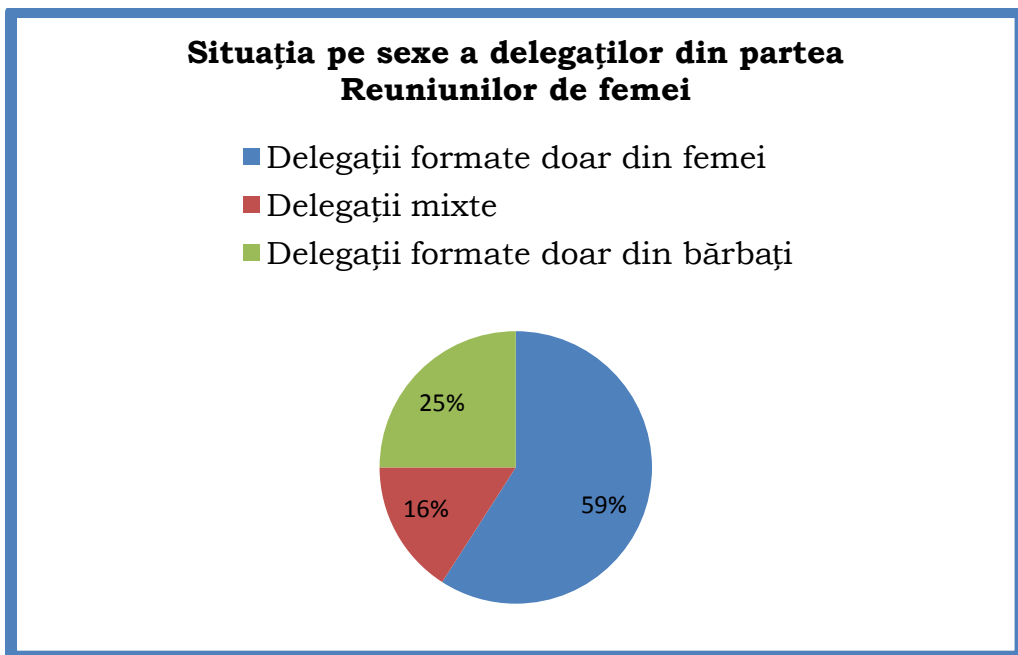
„Trăiască România Mare!”: Marea Adunare Națională de la Alba Iulia
– perspective de gen

Dacă evaluăm reprezentarea pe sexe a participanților, prezența la Marea Adunare se prezintă astfel:

Tabel 1. Situația pe sexe a delegaților prezenți la Marea Adunare Națională³⁶

³⁶ S-a luat ca și reper pentru calcularea procentelor cifra de 1228 ca și delegați la Marea Adunare care apare consemnată în Procesul verbal al Marii Adunări Naționale în Adrian Onofreiu, Ioan Pinteș, Cornelia Vlașin (coord.), *op. cit.*, p. 454 și la Octavian Prie, *Unire necondiționată*, în „Unirea”, Nr. 11, 4 Decembrie, 1918, p. 1.

Tabel 2. Situația pe sexe a delegaților din partea Reuniunilor de femei³⁷

Pe lângă reperatele extrem de importante oferite de statistică reprezentative sunt și consemnările menite să contribuie la reconstituirea atmosferei și a reacțiilor femeilor prezente la Marea Adunare. Deși cele mai numeroase consemnări ne-au parvenit din partea participanților, ele pot totuși, prin analogie, să redea și reacția participantelor. I Clopoțel redă „pulsul” și dinamica cetății în preajma și în timpul Marii Adunări:

cu greu s'ar putea strânge într'un buchet unitar
nenumăratele tablouri câte s-au desfășurat înaintea
ochilor pe trenuri, în cetatea Albei Iulii. ... Câte cântece

³⁷ Delegațiile care au trimis reprezentanți femei la Alba Iulia au fost în număr de 38. Mai adăugăm la acestea și delegațiile din partea Școlilor de fete, a unor Reuniuni de înmormântare (din Micești), dar și delegația universitarilor români din Budapesta care delegă și 2 reprezentanți din partea Societății “Petru Maior” dintre care unul este Veturia Leucucița, viitoarea soție a lui Sabin Manuilă participant și el la Marea Adunare de la Alba Iulia în calitate de delegat din partea studenților din Budapesta.

„Trăiască România Mare!”: Marea Adunare Națională de la Alba Iulia
– perspective de gen

și jocuri, câte urale și ovații, contopindu-se toate într-o uriașă simfonie a conștiinței naționale...³⁸.

Iar el nu este singurul. Z. Sandu, autorul unei foarte detaliate relatări asupra desfășurării evenimentelor, consemna și el atmosfera cetății:

ceva tainic, ceva dumnezeiesc par'ca plutea în aer, cu toții erau stăpâniți de-o simțire și de-un gând: libertatea acestui bun și muncitor popor³⁹.

În mulțime, prezența româncelor nu trece neobservată. Dr. I. Bordea⁴⁰ de pildă le remarcă în piața orașului unde:

dis de dimineață a început defilarea...îmbrăcați toți în frumosul și variatul port național, împodobiiți cu cocarde și panglici tricolore ...defilau prin fața localului în care se aflau membrii marelui consiliu național. Fete și tinere femei toate împodobite cu cămăși cu altițe și cu drapelul în frunte defilau în grupuri aparte, cântând ca privighetorile frumoasele versuri ale poetului ardelean Iosif⁴¹.

Din mulțime se remarcă reprezentantele oficiale ale unor Reuniuni de femei precum Eugenia Tordășianu, Eleonora Lemény-Rozvány sau Zoe Stroia care se aflau deja din 17/30 noiembrie în Alba Iulia⁴². Potrivit lui I. Bordea și confirmat și de procesul verbal al adunării, româncele se vor afla în sală asistând deci la momentul proclamării Unirii:

În marea sală a vechei casini militare, frumos împodobită cu brad... au intrat Prelații noștri, membri marelui consiliu național și cei 1228 de delegați oficiali. În loji erau doamnele române⁴³.

³⁸ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 73.

³⁹ Z. Sandu, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁰ A fost membru în delegația trimisă de guvernul României la Marea Adunare de la Alba Iulia.

⁴¹ Dr. I. Bordea, *Din mărețele zile ale neamului "Unirea" în Ardeal*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1919, pp. 16-17.

⁴² Prezența lor este consemnată în „Alba Iulia. Organ al proclamării”, p. 3.

⁴³ Dr. I. Bordea, *op. cit.*, p. 20.

Dar ele nu sunt actori pasivi, nu asistă doar la deciziile delegaților, ci își asumă deschis și puternic dorința de Unire:

Doamnele din lojă, cu sufletele ce caracterizează pe femeile române din Ardeal, cu putere cereau Unirea fără condițiuni⁴⁴.

Dincolo de adeziunea la actul unirii, româncele prezente și-au manifestat și solidaritatea de gen:

Când veneratul președinte a proclamat adunarea deschisă, sala întregă s'a cutremurat de strigăte: Trăiască România Mare! „Trăiască Regina Românilor!”, strigau doamnele din loji⁴⁵.

Generos este și Z. Sandu, care pare a fi mai atent la manifestările de entuziasm al femeilor. Impresionat este și el de maniera în care ele au aclamat-o pe Regina Maria:

în momentul în care președintele ... se ridică, lumea erupe „Trăiască Regele Ferdinand, iar galeria unde era mulțimea femeilor: „Trăiască Regina Maria!”⁴⁶.

În altă ordine de idei, prezența româncelor în galerie, oarecum separate de restul reprezentanților le aduce din nou în postura de spectatori. Entuziasmul și momentele de manifestare ale acestuia au deci o particularitate de gen în sensul că femeile se manifestă la unison, dar simțind nevoia de a afirma solidaritatea de gen – afirmarea unei identități comune: galeria, în planul secund este destinată femeilor, când mulțimea aclamă numele regelui femeile răspund cu echivalentul feminin: „Trăiască Regina”. Universuri multă vreme paralele, dar care în acest context tind să se unească. Un prim liant, indiciu de altfel al prezenței și acceptării tot mai puternice a prezenței femeilor în spațiul public, este și prezența doamnei Eugenia Cicio Pop, soția lui Ștefan Cicio Pop aflată în prezidiu alături de “frunțașii neamului” potrivit consemnărilor lui Z. Sandu⁴⁷. Fiecare

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ Z. Sandu, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁷ *Ibidem.*

moment al întrunirii este punctat de atitudinea și reacția participantelor. Din această perspectivă, consemnările lui Z. Sandu rămân printre cele mai generoase în ceea ce privește prezența și reacțiile româncelor. Valoarea acestor consemnări constă și în faptul că sunt redată și reacțiile participanților, între paranteze, autorul trecând de pildă: „larma”, „proteste”, „sgomot”, „lumea bate din picioare”, „Mare ilaritate”, „aclamațiuni nesfârșite”, „trăiască, „urale” etc. Astfel, din discursul lui Șt. Cicio Pop, autorul remarca faptul că oratorul a considerat necesară să insiste – implicit e vorba de o recunoaștere publică – asupra efortului depus de către femeii în anii de război și a îndreptării lor de a lua parte la actul proclamării Unirii. Mai mult, el li se adresează în mod direct, dovadă a faptului că femeile „nu se pierd în mulțime, nu sunt ignorate și că au pășit - de drept – pe scena istoriei”:

Nici voi mamelor și văduvelor, cari șiroaie de lacrim ați vărsat după fii și bărbații voștri, n'ați fost cruțate. O știe un neam întreg⁴⁸.

„Trăiască România Mare, aplause, aclamațiuni lungi, trăiască unitatea națională” sunt indicii clare ale entuziasmului tuturor participanților. Prezența activă a femeilor se reflectă de pildă în reacțiile pe care autorul le consemnează în mod explicit. Vezi de pildă momentul în care se trec în revistă reprezentanții:

Sunt 1228 de delegați (Voci, Numai)? Voci pe galerie: Dar reuniunile femeilor? În sală voci: (Trăiască femeile române!)⁴⁹.

Această reacție apare consemnată și în procesul verbal unde este notată și corectarea acestei erori de către Dr. Ioan Suci:

Cer scuze, dacă am întrelăsat să amintesc, că și reuniunile femeiești sunt reprezentate prin delegatele lor.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 21 -24.

Femeia română a fost doar totdeauna însuflețite pentru idealul național (trăiască femeile române!)⁵⁰.

Se cere deci recunoaștere prezenței și a pronunțării adeziunii la Unire. De notat este și reacția sălii la momentul citirii Articolului III. 3 din rezoluție, singurul care face referire directă și la femei:

Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate tărâmurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe, în vârstă de 21 de ani la reprezentarea în comune, județe ori parlament⁵¹.

Z. Sandu consemnează atitudinea delegaților la citirea acestui articol: „(Voci: Trăiască femeile! Trăiască! Aclamațiuni pe galerie, damele flutură batistele)”⁵². Reacția este una evidentă, dovadă atât a recunoașterii efortului depus de către românce, dar și a satisfacției lor față de această recunoaștere. Recunoașterea vine și prin alegerea unei reprezentante a femeilor în Marele Sfat Național. Astfel, Dr. Eleonora Lemenyi-Rozvan, delegată din partea Reuniunii femeilor din Sibiu va fi singura femeie din cei 200 de membri aleși la Alba Iulia⁵³.

Atmosfera euforică din sala se va muta apoi „pe câmpul lui Horea” unde aștepta mulțimea de „de oameni români, bărbați și femei de toate vârstele”⁵⁴ care au răspuns apelului. Printre ei, evident sunt și româncele, multe însă rămase anonime, care au dorit să fie martore la acest moment istoric.

Recunoașterea și aprecierea efortului vine și a doua zi după adunare de la modelul feminin prin excelență, alegoria vie a națiunii române, Regina Maria care prin intermediul lui Alexandru Vaida Voevod aprecia și „mulțimea din inimă Româncelor din Transilvania, Banat și Ungaria, fiice vrednice ale aceloră, cari de-a lungul veacurilor au purtat o luptă hotărâtă și plină de jertfe, a cărei biruință a fost văzută Duminică la Alba Iulia”⁵⁵.

⁵⁰ Adrian Onofreiu, Ioan Pinte, Cornelia Vlașin (coord.), *op. cit.*, p. 454.

⁵¹ <http://www.cimec.ro/Istorie/Unire/alba.htm> accesat 17.11.2019.

⁵² *Ibidem*, p. 34.

⁵³ Adrian Onofreiu, Ioan Pinte, Cornelia Vlașin (coord.), *op. cit.*, p. 476.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 483.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 56.

Nota generală de optimism în care se încheie Adunarea de la Alba Iulia va rămâne dominantă și în anii imediat următori. Ea va fi alimentată și de dorința de a contribui la efortul de consolidare a actelor Unirii. Ana Voileanu Nicoară descria în autobiografia sa această atmosferă dominată de dinamism:

1919 toamna. Ardealul era de nerecunoscut. Un furnicar de personalități binecunoscute investite cu demnități mari, o activitate febrilă de a organiza noua viață. ...e greu de prins în cuvinte bucuria și entuziasmul ce ne stăpâneau pe noi, românii ardeleni, în acești primi ani ai constituirii Clujului cultural românesc. Încadrați la locurile noastre de muncă, trăiam de zeci de ori pe zi, fulgerător, realitatea tulburătoare: Ardealul e românesc!⁵⁶.

Rezumând, prezența și implicarea românelor în evenimentele care au culminat cu proclamarea Unirii la 1 decembrie 1918 este dovedită de numeroase surse documentare. Acestea consemnează atât atitudinea necondiționată la actul Unirii, cât și dorința și de fapt îndreptățirea lor de a lua parte, ca egali, la proclamarea Unirii. 1 decembrie a fost și un moment al recunoașterii eforturilor depuse de către românele în anii de război, dar și al rolului major pe care ele l-au jucat în păstrarea identității naționale a românilor din teritoriile imperiale. Această confirmare este dată și de acest articol al III-lea care le oferea dreptul de vot, recunoscându-le, cel puțin la nivel declarativ, și sub imperiul euforiei generale, dreptul de actori politici.

⁵⁶ Ana Voileanu Nicoară, *Chipuri și mărturii*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1971, pp. 89, 92.